

*Janina Florczykiewicz*¹

POCZUCIE WINY U SKAZANYCH ODBYWAJĄCYCH KARĘ POZBAWIENIA WOLNOŚCI²

Streszczenie

W artykule zaprezentowano badania nad poczuciem winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności. Badano zależność między poczuciem a stopniem demoralizacji. Badaniami objęto 296 skazanych, mężczyzn w wieku od 18. do 64. roku życia, odbywających kary pozbawienia wolności w różnych typach i rodzajach zakładów karnych. Ustalono, że znaczna część osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności przeżywa poczucie winy spowodowane wyrządzeniem krzywdy ofiarom swoich przestępstw. Najniższa skłonność do przeżywania winy oraz najwyższe tendencje do ignorowania ofiary i uruchamiania neutralizacji wystąpiła u osób zdemoralizowanych w wysokim stopniu.

Słowa kluczowe: poczucie winy, pozbawienie wolności, zakład karny, demoralizacja

The feeling of guilt among convicts who serve their sentence

Abstract

The article presents the findings of the study on the feeling of guilt among convicts who serve their sentence. We investigated the relation between the feeling of guilt and the level of demoralization. The study involved 298 male inmates, aged 18 to 64, who serve their

¹ Dr hab. Janina Florczykiewicz jest profesorem nadzwyczajnym w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Adres e-mail: janina.florczykiewicz@uph.edu.pl.

² Zaprezentowany w artykule materiał empiryczny stanowi fragment większych badań nad poczuciem winy osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności (Florczykiewicz 2014).

sentence in different types and kinds of prisons. It was found that a significant proportion of convicts who serve their sentence experience the feeling of guilt for the harm caused to the victims of their crimes. The lowest propensity to experience guilt and the highest tendency to ignore the victim and start neutralization were manifest among individuals who show a high level of demoralization.

Keywords: Feeling of guilt, imprisonment, prison, demoralization

Idea resocjalizacji wpisana w instytucję kary pozbawienia wolności obejmuje uzyskanie poprawy skazanego, którą rozpatruje się w dwóch kategoriach: poprawy „politycznej” określanej jako jurydyczna oraz moralnej (Szałański 2007). Pierwsza wiąże się z realizacją celu minimum resocjalizacji, ukierunkowanego na realizację dobra społecznego, druga oznacza wewnętrzną przemianę przestępcy i jest ukierunkowana na jego dobro, stanowiąc cel maksimum (Machel 2003).

Poprawa moralna jest przyjmowana za podstawowy cel wychowania resocjalizującego. Jej istotnymi składnikami są: przeżywanie winy, okazanie skruchy oraz gotowość do poniesienia kary (Szałański 2007), dlatego przedmiotem rozważań uczyniono poczucie winy.

W ujęciu filozoficznym pojęcie winy jest rozpatrywane w kategoriach uczucia oraz relacji moralnej zachodzącej między osobą a światem (Aufhauser 2000: 155). Oba te aspekty łączy w sobie rozpatrywane tu poczucie winy, które należy rozumieć jako subiektywne odczucie pojawiające się wobec uświadomienia sobie przez podmiot niezgodności z moralnością podejmowanych zachowań (Aufhauser 2000: 157). Jest ono zatem reakcją na zachowania jednostki naruszające imperatyw moralny (Lazarus 1991: 122), powstałą w związku z uświadomieniem sobie niezgodności własnych zachowań z normami (Łobocki 2002: 54). Warunkiem wystąpienia poczucia winy jest osiągnięcie umiejętności rozumienia znaczenia przekraczania określonych standardów, czyli odróżniania zachowania dobrego i złego (Goffman 2010).

Demoralizacja i poczucie winy u przestępców

Z ustaleń teoretycznych wynika, że poczucie winy pozostaje w związku z poziomem rozwoju moralnego, pojawia się jedynie wówczas, gdy zostały zinternalizowane normy (Mariański 1989). W badaniach Franciszka Kozaczuka (2005: 140–153) wykazano, że nieletni sprawcy czynów

karalnych dopuszczają możliwość realizacji celów z naruszeniem norm uczciwości oraz norm moralno-prawnych, a w szczególności: oszustwo, kradzież, rozbój. W innych badaniach ustalono, że poczucie winy nie występuje u przestępców (Meyer i in. 2002). Z kolei w badaniach sprawców przestępstw o charakterze agresywnym wykazano, że jedynie u 19% młodocianych sprawców zabójstw wystąpiło poczucie żalu i winy z powodu popełnionego zabójstwa (Gordon 2001: 668).

Niski poziom moralny przypisywany osobom nieprzystosowanym społecznie i przestępcom oraz niski poziom internalizacji norm (Machel 2003; Pytka 2001) stanowi przesłankę do przypuszczenia o niewystępowaniu u nich poczucia winy. Teoretyczne uzasadnienie dla tego poglądu zawarte jest w teorii psychopatii³ (Pospiszyl 2000). W świetle jej poglądów podstawową cechą dla psychopatów jest upośledzenie zdolności do przeżywania winy i wyrzutów sumienia (Eysenck 1992; Jakubik 2003; Pospiszyl 2000; Radochoński 2000), powiązane z tendencją do przenoszenia winy na innych (Radochoński 2000). Cechy te są odpowiedzialne za ujawnianą przez psychopatę motywację do wykorzystania, eksploataowania innych ludzi. Podłożem nawiązywanych przez psychopatę relacji społecznych jest zaspokojenie własnych potrzeb, czemu towarzyszy manipulacyjne i kalkulatorywne traktowanie innych ludzi. Brak poczucia lęku, który charakteryzuje psychopatów, sprzyja bezwzględności i okrutności zachowań, stąd popełniane przez nich przestępstwa cechuje wysokie nasycenie agresją.

W innym świetle przedstawione zostało zagadnienie poczucia winy w teorii neutralizacji norm Greshamema M. Sykesa i Davida Matzy (1961). Autorzy zakładają, że przestępca internalizuje te same normy moralne co pozostali członkowie społeczeństwa i jest skłonny do przeżywania poczucia winy z powodu ich naruszenia, przeżycie to ulega jednak osłabieniu bądź całkowitemu wygaszeniu z uwagi na uruchamianie technik neutralizacji, takich jak kwestionowanie odpowiedzialności, kwestionowanie szkody, kwestionowanie ofiary, potępienie potępiających, odwołanie się do wyższych racji (Matza, Sykes 1961). Neutralizacja zachodzi zwykle przed dokonaniem czynu, wpływając na osłabienie mocy obowiązywania określonej normy i przeciwdziałając pojawianiu się poczucia lęku i winy po jej naruszeniu. Pozwala więc na naruszanie norm przy jednoczesnej

³ Współcześnie zaburzenie psychopatyczne jest określane jako antyspołeczne zaburzenie osobowości ujawniające się w osobowości antyspołecznej (Radochoński 2000).

ich aprobacie i utrzymaniu obrazu siebie jako członka konformistycznego społeczeństwa (Siemaszko 1993: 187–188).

Warunkiem traktowania poczucia winy jako przejawu moralności podmiotu jest autentyczność jej przeżywania. Powstaje ono w związku z faktycznie popełnionym czynem, a nie wymagowaną czy przewidywaną sytuacją, czyli wymaga realistycznego przedmiotu winy. Za autentycznie przeżywane nie można również uznać zewnętrznego poczucia winy powstałego pod wpływem presji otoczenia czy ujawnienia czynu (Neblett 2000: 68–69).

W świetle przytoczonych poglądów występowanie u przestępców poczucia winy należy traktować jako przejaw moralności. Świadczy ono o rozwoju sumienia, które jako głos wewnętrzny — nakaz moralny wywiera presję na zgodność zachowań z normami i wartościami (Łobocki 2002). Pojawienie się poczucia winy jest uznawane za symptom skuteczności resocjalizacji, z którym związane są nadzieje na zapobieganie recydywie (Tangney, Stuewig, Mashek 2007).

Podstawowa trudność z zastosowaniem wskaźnika poczucia winy do oceny poziomu moralnego wiąże się z jego zafałszowywaniem przez podmiot. W przypadku uświadomienia niezgodności podjętego zachowania z normami uruchamiane zostają racjonalizacje, polegające na poszukiwaniu usprawiedliwień siebie, co pozwala na podtrzymanie moralnej samooceny. Badania wskazują, że część osób naruszających prawo nie deklaruje przeżywania poczucia winy, co jest związane z uruchamianiem wewnętrznych strategii ukierunkowanych na ochronę poczucia własnej wartości i obronę przed etykietą przestępcy (Benson 1985). Wykazano też, że ekspresja żalu, smutku czy poczucia winy były tłumione u więźniów z uwagi na funkcjonujące w ich środowisku przekonania, że są oznaką słabości charakteru (Greer 2002; Singer, Doornenbal 2006).

Kolejna trudność wiąże się z oszacowaniem autentyczności przeżywania poczucia winy. Wyrazem fałszywego poczucia winy są nieprawdziwe twierdzenia dotyczące żalu za popełniony czyn amoralny. Deklaracja przeżywania poczucia winy jest wyrazem manipulacji autoprezentacyjnej, pozorowania przeżycia dokonującego się na podłożu dążenia do złagodzenia kary. Owa strategia działania pozorowanego (Szumska 2000), które Hochschild (2009) nazywa powierzchownym poczuciem winy, jest stosowana z powodu przekonania o pozytywnej ocenie społecznej faktu przeżywania winy. W badaniach Joanny Bieleckiej-Prus (2013) wykazano, że większość wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych po-

sługiwało się tego rodzaju manipulacją podczas procesów sądowych. W literaturze spotyka się pogląd, że powierzchwne poczucie winy dotyczy przede wszystkim młodocianych przestępców (Warling, Peterson-Badali 2003) i jest wyrazem dążenia do podtrzymania pozytywnego obrazu siebie (Goffman 2010).

U przestępców poczucie winy należy rozpatrywać przez pryzmat stopnia ich demoralizacji, który wskazuje na stopień internalizacji norm społecznych. Kategoria demoralizacji odnosi się do funkcjonowania jednostki cechującej się nieuwzględnianiem norm społecznych, czego wyrazem są zachowania naruszające normy etyczne i prawne. Stopień demoralizacji zależy od dotychczasowych doświadczeń biograficznych, w tym kariery przestępczej, które wyznaczają stopień osadzenia w świecie przestępczym (Urban 2005). O stopniu demoralizacji przestępcy odbywającego karę pozbawienia wolności można wnioskować na podstawie: rodzaju zakładu karnego, w którym realizowana jest kara, wskazuje on bowiem na historię przestępczości; udziału w podkulturze przestępczej, co wskazuje na posiadany system normatywny; a także charakteru popełnionych przestępstw. Najbardziej zdemoralizowani wśród więźniów są recydywiści penitencjarni identyfikujący się z podkulturą przestępczą, którzy popełnili przestępstwa o charakterze agresywnym.

Założenia badawcze

Celem prezentowanych badań było ustalenie występowania poczucia winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności (określanych w dalszej części jako skazani). Badano jego zależność od stopnia demoralizacji i wieku.

Sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Czy skazani odbywający karę pozbawienia wolności przeżywają poczucie winy?
2. Jakie są powody przeżywania poczucia winy?
3. Czy wiek i stopień demoralizacji różnicuje przeżywanie poczucia winy przez skazanych odbywających karę pozbawienia wolności?

Z uwagi na charakter postawionych problemów zmienne: poczucie winy, źródła poczucia winy, postawy wobec ofiar, przybierają dwojaki status — zmiennej zależnej w pytaniach o zależności oraz zmiennej niezależnej

leżnej w pytaniach o wartości zmiennej. Ich wskaźnikami są odpowiedzi na odpowiednie pytania ankiety.

Wyróżniono zmienne niezależne: wiek, typ zakładu karnego, system odbywania kary, rodzaj zakładu karnego, udział w podkulturze przestępczej, charakter przestępczości (wyróżniono dwie kategorie przestępstw: agresywne, tj. morderstwa, zabójstwa, pobicia, rozboje, uczestnictwo w przestępczości zorganizowanej, oraz nieagresywne do, których zaliczono pozostałe przestępstwa), ich wskaźnikami były informacje zebrane z metryczki ankiety.

Kolejna wyróżniona zmienna niezależna to stopień demoralizacji przestępcy. Oszacowano go w odniesieniu do: rodzaju zakładu karnego, w którym skazany odbywa karę (zakład karny dla recydywistów penitencjarnych, zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy), deklaracji skazanego odnośnie do przynależności do podkultury przestępczej oraz charakteru popełnionych przestępstw. Dokonując analizy, wyznaczono cztery stopnie demoralizacji odnoszące się do jej poziomu: wysoki, średni, niski i znikomy. O wysokim stopniu demoralizacji świadczy spełnianie trzech kryteriów demoralizacji; o średnim stopniu demoralizacji świadczy spełnianie dwóch kryteriów; o niskim stopniu — spełnianie co najmniej jednego kryterium; o znikomym stopniu demoralizacji świadczy niespełnianie żadnego z kryteriów. Tak więc skazani o wysokim stopniu demoralizacji to recydywiści penitencjarni deklarujący przynależność do podkultury przestępczej, którzy popełnili przestępstwa agresywne, skazani o znikomym stopniu demoralizacji są natomiast karani po raz pierwszy, nie deklarują przynależności do podkultury przestępczej, popełnili przestępstwa nieagresywne, takie jak: prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości, niepłacenie alimentów, kradzieże.

Pośrednio o stopniu demoralizacji może świadczyć też typ zakładu karnego i system odbywania kary, z uwagi na uwarunkowania o ich orzekaniu nie włączono ich jednak do kryteriów oceny stopnia demoralizacji. Typ zakładu karnego, zgodnie z zapisem Kodeksu karnego wykonawczego, zależy od długości odbytego wyroku i funkcjonowania w więzieniu, stanu zdrowia fizycznego i psychicznego (Machel 2003: 188; Szałański 2007: 362, k.k.w.). Z kolei powodem wnioskowania o odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania przez więźniów jest najczęściej chęć uzyskania pozytywnej prognozy kryminologicznej, niezbędnej do uzyskania przedterminowego warunkowego zwolnienia, o czym świadczy to, że część więźniów wnioskuje o system programowanego oddzia-

ływania wtedy, gdy zbliża się termin dający możliwość ubiegania się o nie (Szymanowska 2003). Kolejną przyczyną jest chęć poprawienia warunków więziennych, indywidualny program resocjalizacji realizowany w ramach systemu programowanego oddziaływania daje bowiem dodatkowe przywileje, np. w postaci częstszych widzeń, uczestnictwa w programach resocjalizacyjnych czy szerszego dostępu do różnych dóbr kultury (Szymanowska 2003).

W opracowaniu materiału badawczego zastosowano analizę ilościową. Do określenia zależności między zmiennymi posłużono się nieparametrycznym testem chi-kwadrat, siłę związku określono według miary V Cramera, obliczeń dokonano za pomocą programu statystycznego SPSS.

Teren badań i charakterystyka próby

Badania przeprowadzono w okresie marzec–maj 2013 r.⁴ w zakładach karnych: w Czerwonym Borze, Przytułach Starych, Białymstoku, Grądach-Woniecko oraz Areszcie Śledczym w Białymstoku. Wszystkie placówki znajdują się na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej Białystok. Objęto nimi 296 skazanych, mężczyzn w wieku od 18. do 64. roku życia. Najwięcej badanych mieści się w przedziale wiekowym do 30. roku życia, najmniej badanych reprezentuje przedział powyżej 50 lat (tabela 1).

W charakterystyce badanych uwzględniono kategorie kryminologiczne, które posłużyły jako podstawa do określenia poziomu demoralizacji: rodzaj zakładu karnego, udział w podkulturze przestępczej, charakter przestępczości (tabela 2).

Tabela 1. Wiek badanych

Przedział wiekowy	n	%
do 30. roku życia	136	45,9
31–40 lat	86	29,1
41–50 lat	46	15,5
powyżej 50 lat	28	9,5
Razem	296	100,0

⁴Ankieterami byli studenci Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Białymstoku.

Tabela 2. Podział badanych ze względu na kategorie kryminologiczne

Rodzaj zakładu karnego				Przynależność do podkultury przestępczej				Charakter przestępstw			
dla pierwszy raz karanych		dla recydywistów penitencjarnych		deklaruje przynależność		nie deklaruje przynależności		agresywne		nie-agresywne	
n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
161	54,4	135	45,6	39	13,2	257	86,8	120	40,5	176	59,5

W badaniach uczestniczyli skazani odbywający karę pozbawienia wolności w dwóch rodzajach zakładów karnych: dla recydywistów penitencjarnych i odbywających karę po raz pierwszy. Większość badanych — 86,8% deklaruje, że nie przynależy do podkultury przestępczej. Ponad połowa popełniła przestępstwa o charakterze nieagresywnym.

Występowanie poczucia winy u przestępców należy rozważać w odniesieniu do stopnia demoralizacji, który zależy od stopnia internalizacji norm, dlatego określono poziom demoralizacji skazanych (tabela 3).

Tabela 3. Poziom demoralizacji skazanych

Poziom demoralizacji	n	%
wysoki	21	7,1
średni	54	18,2
niski	128	43,3
znikomy	93	31,4
Ogółem	296	100,0

Najwięcej badanych reprezentuje niski (43,3%) i znikomy (31,2%) poziom demoralizacji — otrzymany wynik jest zbliżony do statystykami, które pokazują, że więźniowie najbardziej zdemoralizowani stanowią niewielki odsetek polskiej populacji więziennej (Machel 2003).

Wiek a poczucie winy skazanych

Poglądy i prezentowane przez człowieka postawy podlegają zmianom w ciągu życia, a uwarunkowania tych zmian są zróżnicowane — ich źródłem są między innymi doświadczenia życiowe i towarzyszący im rozwój poznawczy i emocjonalny. Z uwagi na to, że badaniami objęto dorosłych

z szerokiego przedziału wiekowego, w analizie poczucia winy uwzględniono kryterium wieku. Przedziały wiekowe określono arbitralnie (zob. tabela 1).

W celu sprawdzenia występowania zależności między wiekiem a poczuciem winy u skazanych przeprowadzono testy chi-kwadrat. Dla żadnego ze wskaźników nie otrzymano istotnych wyników testu, co pozwala przyjąć, że wiek nie różnicuje poczucia winy u badanych (tabela 4).

Tabela 4. Wiek a poczucie winy skazanych — wartości statystyki chi-kwadrat

Wskaźniki (pytania)	Wartości statystyki
„Żałuję, że ich skrzywdziłem”	chi-kwadrat(6, N = 296) = 5,89; ni.
„Nie obchodzą mnie ofiary moich przestępstw”	chi-kwadrat(6, N = 296) = 5,24; ni.
„Sprowokowali mnie do tego”	chi-kwadrat(6, N = 296) = 9,97; ni.
„Sami sobie są winni, bo nie potrafili się bronić”	chi-kwadrat(6, N = 296) = 2,7; ni.
„Czy żałujesz popełnienia czynów, za które odbywasz karę?”	chi-kwadrat(6, N = 296) = 8,58; ni.

Stopień demoralizacji a poczucie winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności

Normy warunkujące przeżywanie poczucia winy dotyczą dwóch kwestii: czynu zabronionego prawem oraz osoby będącej ofiarą przestępstwa. Nie można wykluczyć, że w przypadku części osób naruszających prawo problem dotyczy głównie braku internalizacji norm dotyczących czynu przy zinternalizowanych normach odnoszących się do krzywdzenia innej osoby — motyw zdobycia dóbr jest dominujący w przestępczości.

W prezentowanych badaniach odniesiono się do obu wskazanych kwestii. Zależność między stopniem demoralizacji a przeżywaniem poczucia winy badano na podstawie deklaracji złożonych w pytaniu: „Żałuję, że ich skrzywdziłem” (tabela 5, 6). Przyjęto, że żal z powodu krzywdy wyrządzonej innym świadczy o przeżywaniu poczucia winy.

Większość skazanych odbywających karę pozbawienia wolności — 67,6% deklaruje żal z powodu wyrządzonej krzywdy. Otrzymany wynik testu chi-kwadrat(6, N = 296) = 3,84; ni. wskazuje, że nie zachodzą zależ-

Tabela 5. Stopień demoralizacji skazanych a żal z powodu wyrządzenia krzywdy

„Żałuję, że ich skrzywdziłem”					
Poziom demoralizacji	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	Ogółem	%
wysoki	14	6	1	21	7,1
średni	33	18	3	54	18,2
niski	91	29	8	128	43,3
znikomy	62	22	9	93	31,4
Ogółem	200	75	21	296	100,0
%	67,6	25,3	7,1	100,0	

ności między stopniem demoralizacji a poczuciem winy mierzonym deklaracją żalu za wyrządzoną krzywdę.

Wiek nie różnicuje deklaracji żalu z powodu wyrządzonej krzywdy — w każdym z uwzględnionych przedziałów wiekowych większość skazanych deklaruje żal. Największy odsetek deklaracji odnotowano w przedziale 31–40 lat (72,1%), aczkolwiek różnice między deklaracjami skazanych z innych przedziałów wiekowych nie są duże — nie przekraczają 12 punktów procentowych.

W żadnym z uwzględnionych przedziałów wiekowych nie zachodzą zależności między stopniem demoralizacji skazanych a deklarowanym przez nich poczuciem winy wyrażanym poprzez żal z powodu wyrządzonej krzywdy — nie otrzymano istotnych wyników testu chi-kwadrat dla żadnego z przedziałów wiekowych.

Trzy kolejne pytania dotyczyły postawy skazanych wobec ofiary przestępstwa i diagnozowały praktyki neutralizowania norm. Skazani mieli odnieść się do stwierdzenia „Nie obchodzą mnie ofiary moich przestępstw”. Deklaracja, że stwierdzenie to oddaje postawę wobec ofiar przestępstwa (odpowiedź „tak”), świadczy o występowaniu u skazanego tendencji do zaprzeczania istnieniu ofiary poprzez ignorowanie krzywdy (tabela 7).

Prawie połowa badanych (47%) uświadamia sobie istnienie ofiar swoich przestępstw, nieco mniej, bo 43,6% skazanych, ignoruje ofiary.

Otrzymana wartość statystyki chi-kwadrat = (6, N = 296) = 14,21; $p < 0,05$, wartość V Cramera = 0,21, $p < 0,05$ wskazuje na istnienie zależności między stopniem demoralizacji a uświadamianiem sobie istnienia ofiary popełnionych przestępstw. Osoby o średnim i wysokim stopniu demoralizacji częściej deklarują świadomość istnienia ofiar niż osoby o niskim i niskim stopniu demoralizacji.

Tabela 6. Poziom demoralizacji skazanych a żal z powodu wyrządzenia krzywdy — z uwzględnieniem wieku „Żałuję, że ich skrzywdziłem”

wiek (w latach)	poniżej 30						41–50						powyżej 50				ogółem
	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	Ogółem	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	Ogółem	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	Ogółem	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	Ogółem	
wysoki	6	3	0	9	6	2	0	8	1	0	0	1	1	1	1	3	21
średni	13	11	1	25	14	4	1	19	5	1	1	7	1	2	0	3	54
niski	45	14	1	60	25	7	5	37	15	5	2	22	6	3	0	9	128
znikomy	26	11	5	42	17	5	0	22	10	3	3	16	9	3	1	13	93
Ogółem	90	39	7	136	62	18	6	86	31	9	6	46	17	9	2	28	296
%	66,2	28,7	5,1	100,0	72,1	20,9	7,0	100,0	67,4	19,6	13,0	100,0	60,7	32,1	7,2	100,0	100,0

Tabela 7. Poziom demoralizacji skazanych
a świadomość istnienia ofiar popełnionych przestępstw

„Nie obchodzą mnie ofiary moich przestępstw”					
Poziom demoralizacji		Ignorowanie ofiary	Świadomość istnienia ofiar	Brak deklaracji	Ogółem
wysoki	n	9	11	1	21
	%	42,8	52,4	4,8	100
średni	n	17	33	4	54
	%	31,5	61,1	7,4	100
niski	n	64	49	15	128
	%	50,0	38,3	11,7	100
znikomy	n	39	46	8	93
	%	41,9	49,5	8,6	100
ogółem	n	129	139	28	296
	%	43,6	47,0	9,4	100

Ofiary popełnionych przestępstw są najczęściej ignorowane przez skazanych w wieku poniżej 30. roku życia oraz powyżej 50. roku życia, z kolei świadomość istnienia ofiary najczęściej deklarują skazani z przedziału wiekowego 41–50 lat i 31–40 lat, skazani w wieku do 30. roku życia składają zaś takie deklaracje najrzadziej (28,7%). Istotna wartość chi-kwadrat(6, N = 136) = 14,81; $p < 0,001$; V Cramera = 0,21; $p < 0,001$; świadczy o występowaniu zależności między poziomem demoralizacji a deklarowanym zainteresowaniem ofiarami u osób z przedziału wiekowego poniżej 30. roku życia. Brak zainteresowania ofiarą najczęściej jest deklarowany przez skazanych o niskim i znikomym poziomie demoralizacji, osoby o wysokim i średnim stopniu demoralizacji częściej deklarują świadomość istnienia ofiary.

Odnotowano również tendencję do występowania zależności między poziomem demoralizacji a deklarowanym zainteresowaniem ofiarami u skazanych z przedziału wiekowego 31–40 lat: chi-kwadrat(6, N = 86) = 12,11; $p = 0,06$. Świadomość istnienia ofiar własnych przestępstw najczęściej deklarują skazani o znikomym stopniu demoralizacji, najrzadziej zaś osoby o niskim stopniu demoralizacji.

Kolejne twierdzenie „Sprowokowała mnie do tego” dotyczyło oceny przez skazanego roli ofiary w genezie przestępstwa; udzielenie odpowiedzi twierdzącej ujawnia tendencję do przenoszenia odpowiedzialności za przestępstwo na ofiarę poprzez przypisywanie jej prowokacji przy jednoczesnym pomniejszeniu własnej odpowiedzialności (tabela 9).

Tabela 8. Poziom demoralizacji skazanych a świadomość istnienia ofiar popełnionych przestępstw — z uwzględnieniem wieku

Wiek (w la- tach)	„Nie obchodzą mnie ofiary moich przestępstw”																
	poniżej 30				31–40				41–50				powyżej 50				
	Igno- rowa- nie ofiary	Świa- domość istnie- nia ofiary	Brak de- kla- racji	Ogół- tem	Igno- rowa- nie ofiary	Świa- domość istnie- nia ofiary	Brak de- kla- racji	Ogół- tem	Igno- rowa- nie ofiary	Świa- domość istnie- nia ofiary	Brak de- kla- racji	Ogół- tem	Igno- rowa- nie ofiary	Świa- domość istnie- nia ofiary	Brak de- kla- racji	Ogół- tem	
wysoki	6	3 (0,3)*	0	9	1	7 (0,8)	0	8	1	0	0	1	1	1	1	3	21
średni	13	11 (0,4)	1	25	2	14 (0,7)	3	19	1	6	0	7	1	2	0	3	54
niski	45	14 (0,2)	1	60	9	18 (0,5)	10	37	4	14	4	22	6	3	0	9	128
znikomy	26	11 (0,2)	5	42	2	19 (0,9)	1	22	2	13	1	16	9	3	1	13	93
ogółem	90	39	7	136	14	58	14	86	8	33	5	46	17	9	2	28	296
%	66,2	28,7	5,1	100,0	16,3	67,5	16,3	100,0	17,4	71,7	10,9	100,0	60,7	32,1	7,2	100,0	

* Wartości w nawiasach wskazują częstość występowania zmiennej we frakcji, wyrażoną stosunkiem liczbowym przedstawionym w ułamku dziesiętym.

Tabela 9. Poziom demoralizacji skazanych a przypisywanie ofierze prowokacji w genecie przestępstwa — z uwzględnieniem wieku

„Sprokowała mnie do tego”					
Poziom demoralizacji		Przypisanie ofierze prowokacji	Nieprzypisanie ofierze prowokacji	Brak deklaracji	Ogółem
wysoki	n	13	6	2	21
	%	61,9	28,5	9,5	100
średni	n	19	30	5	54
	%	35,2	55,6	9,2	100
niski	n	32	71	25	128
	%	25,0	55,5	19,5	100
znikomy	n	14	65	14	93
	%	15,0	69,9	15,1	100
ogółem	n	78	172	46	296
	%	26,4	58,2	15,4	100

Ponad połowa skazanych (58,2%) nie obarcza ofiary winą za przestępstwa. Wynik testu chi-kwadrat(6, N = 296) = 25,05; $p < 0,001$; V Cramera = 0,29; $p < 0,001$ wskazuje na występowanie zależności między poziomem demoralizacji a tendencją do obarczania ofiary odpowiedzialnością poprzez przypisywanie jej prowokacji. Osoby o wysokim stopniu demoralizacji najczęściej przypisują ofierze prowokację — czym niższy poziom demoralizacji, tym niższy odsetek osób przypisujących ofierze prowokację.

W każdym z analizowanych przedziałów wiekowych większość skazanych nie ujawnia tendencji do przypisywania ofierze prowokacji. Nie otrzymano istotnych wyników testu chi-kwadrat dla żadnego z uwzględnionych przedziałów wiekowych, co świadczy o tym, że nie zachodzą zależności między stopniem demoralizacji skazanych a tendencją do przypisywania ofierze prowokacji. Kolejne pytanie: „Sami sobie są winni, bo nie potrafili się bronić”, dostarcza informacji o występującej u skazanych tendencji do kwestionowania istnienia ofiary.

Większość respondentów (63,9%), niezależnie od stopnia demoralizacji, nie wskazuje na winę ofiary. Osadzeni zdemoralizowani w stopniu średnim i wysokim częściej wskazują na winę ofiary w porównaniu ze zdemoralizowanymi w stopniu niskim i znikomym, różnice te są jednak niewielkie. Wartości statystyki chi-kwadrat = (6, N = 296) = 7,39; ni. nie

Tabela 10. Poziom demoralizacji skazanych a przypisywanie ofierze prowokacji w genetyce przestępstwa — z uwzględnieniem wieku

Wiek (w latach)	„Sprobowali mniej do tego”																
	poniżej 30				31–40				41–50				powyżej 50				
	Przy- pisa- nie ofierze prowo- kacji	Nie przy- pisy- wanie ofierze prowo- kacji	Brak de- klara- cji	Ogó- łem	Przy- pisa- nie ofierze prowo- kacji	Nie przy- pisy- wanie ofierze prowo- kacji	Brak de- klara- cji	Ogó- łem	Przy- pisa- nie ofierze prowo- kacji	Nie przy- pisy- wanie ofierze prowo- kacji	Brak de- klara- cji	Ogó- łem					
wysoki	5	2	2	9	5	3	0	8	0	1	0	1	3	0	0	3	21
średni	8	15	2	25	8	9	2	19	2	4	1	7	1	2	0	3	54
niski	19	33	8	60	9	17	11	37	2	16	4	22	2	5	2	9	128
znikomy	7	28	7	42	4	14	4	22	1	14	1	16	2	9	2	13	93
Ogółem	39	78	19	136	26	43	17	86	5	35	6	46	8	16	4	28	296
%	28,7	57,3	14,0	100,0	30,2	50,0	19,8	100,0	10,7	76,1	13,2	100,0	28,6	57,1	14,3	100,0	

Tabela 11. Poziom demoralizacji skazanych a występowanie tendencji do przenoszenia winy za popełnienie przestępstwa na ofiarę z powodu nieumiejętności obrony

„Sami sobie są winni, bo nie potrafili się bronić”					
Poziom demoralizacji		Przypisywanie winy ofierze	Nieprzypisywanie winy ofierze	Brak deklaracji	Ogółem
wysoki	n	5	12	4	21
	%	23,8	57,1	19,1	100
średni	n	13	34	7	54
	%	24,1	62,9	13,0	100
niski	n	25	76	27	128
	%	19,5	59,4	21,1	100
znikomy	n	10	67	16	93
	%	10,8	72,0	17,2	100
ogółem	n	53	189	54	296
	%	17,9	63,9	18,2	100

potwierdzają istnienia zależności między stopniem demoralizacji a tendencją do przypisywania winy ofierze za krzywdę, jakiej doświadczyła.

Większość skazanych w uwzględnionych przedziałach wiekowych nie przypisuje winy ofierze. Otrzymane wartości statystyki chi-kwadrat w żadnym z przedziałów wiekowych nie wskazują na istnienie zależności między stopniem demoralizacji a tendencją do przypisywania winy ofierze za krzywdę, jakiej doświadczyła.

Kolejnym wskaźnikiem poczucia winy były deklaracje osadzonych dotyczące postawy wobec ofiar ich przestępstw. Zapytano ich: „Co powiedziałbyś ofiarom swoich przestępstw?”. Zakładano, że skrucha i żal zawarta w odpowiedziach wskazują na poczucie winy.

Większość skazanych wyraża skruchę, w tym: 36,1% badanych deklaruje przeprosiny, 29,5% żałuje popełnionych czynów, 22,4% deklaruje, że nie powtórzyłaby czynów. Deklaracje przeprosin najczęściej składają skazani o wysokim (42,5% wskazań) i znikomym (38,2% wskazań) poziomie demoralizacji. Wartość statystyki: chi-kwadrat = (3, N = 296) = 5,75; ni. świadczy o tym, że poziom demoralizacji nie różnicuje skruchy mierzonej deklaracjami przeprosin ofiary.

Najwięcej deklaracji wyrażających żal z powodu popełnienia czynów złożyli skazani o niskim stopniu demoralizacji (32,6% wskazań). Wartość statystyki: chi-kwadrat = (3, N = 296) = 2,25; ni. świadczy o tym, że poziom demoralizacji nie różnicuje skruchy mierzonej deklaracjami żalu z powodu czynu krzywdzącego ofiarę.

Tabela 12. Poziom demoralizacji skazanych a występowanie tendencji do przenoszenia winy za popełnienie przestępstwa na ofiary z powodu nieumiejętności obrony — z uwzględnieniem wieku

Wiek (w latach)	„Sami sobie są winni, bo nie potrafili się bronić”																
	poniżej 30			31–40			41–50			powyżej 50			ogółem				
Poziom demoralizacji	Przy-pisy-wanie winy ofierze	Nie-przy-pisy-wanie winy ofierze	Brak de-klara-cji	Ogół-tem	Przy-pisy-wanie winy ofierze	Nie-przy-pisy-wanie winy ofierze	Brak de-klara-cji	Ogół-tem	Przy-pisy-wanie winy ofierze	Nie-przy-pisy-wanie winy ofierze	Brak de-klara-cji	Ogół-tem					
wysoki	2	4	3	9	2	6	0	8	1	0	0	1	0	2	1	3	21
średni	8	12	5	25	2	16	1	19	2	5	0	7	1	1	1	3	54
niski	10	40	10	60	10	17	10	37	4	14	4	22	1	5	3	9	128
ogółem	25	86	25	136	17	53	16	86	8	32	6	46	3	18	7	28	296
%	18,4	63,2	18,4	100,0	19,8	61,6	18,6	100,0	17,4	69,6	13,0	100,0	10,7	64,3	25,0	100,0	

Tabela 13. Poziom demoralizacji a wyrażenie skruchy wobec ofiar

		„Co powiedziałbyś ofiarom swoich przestępstw?”									
Odpowiedzi		Poziom demoralizacji									
		wysoki	%	średni	%	niski	%	znikomy	%	ogółem	%
Przeprószyłbym ich		14	42,5	23	29,9	62	35,4	52	38,2	151	36,1
Wyśmiałbym ich		1	3,0	0	0,0	2	1,2	2	1,5	5	1,2
Że nie zrobiłbym tego ponownie		5	15,2	19	24,7	37	21,1	33	24,3	94	22,4
Że takie jest życie		4	12,1	12	15,6	17	9,7	12	8,8	45	10,8
Że żałuję popełnionych czynów		8	24,2	22	28,5	57	32,6	37	27,2	123	29,5
Inne		1	3,0	1	1,3	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Ogółem		33	100,0	77	100,0	175	100,0	136	100,0	418	100,0

Deklaracje odnośnie do niepowtórzenia czynów najczęściej składają skazani o średnim i znikomym stopniu demoralizacji. Wartość statystyki: chi-kwadrat = (3, N = 296) = 1,97; ni. świadczy o tym, że poziom demoralizacji nie różnicuje skruchy okazywanej poprzez deklarację niepowtórzenia czynu.

Deklaracje świadczące o braku skruchy wrazone w odpowiedzi: „Takie jest życie”, najczęściej są składane przez osoby o średnim stopniu demoralizacji — 15,6% wskazań. Poziom demoralizacji nie różnicuje odpowiedzi świadczących o braku skruchy; chi-kwadrat = (3, N = 296) = 2,91; ni.

O poczuciu winy może świadczyć również żal z powodu popełnionego czynu przestępczego. Dla ustalenia jego związku z poczuciem winy ważne są źródła żalu. W celu ich ustalenia zapytano osadzonych o odczuwanie żalu z powodu popełnienia czynów oraz poproszono o wskazanie jego powodów.

Tabela 14. Poziom demoralizacji a deklaracje żalu z powodu popełnionych przestępstw

„Czy żałujesz popełnienia czynów, za które odbywasz karę?”					
Poziom demoralizacji	Wyrażenie żalu	Brak żalu	Brak deklaracji	ogółem	%
wysoki	15 (0,7)*	3	3	21	7,1
średni	28 (0,5)	8	18	54	18,2
niski	72 (0,5)	10	46	128	43,3
znikomy	48 (0,5)	3	42	93	31,4
Ogółem	163	24	109	296	100,0
%	55,1	8,1	36,8	100,0	

* Wartości w nawiasach wskazują częstość występowania zmiennej we frakcji, wyrażoną stosunkiem liczbowym przedstawionym w ułamku dziesiętnym.

Ponad połowa skazanych deklaruje żal z powodu popełnionych czynów. Istotna wartość współczynnika chi-kwadrat = (6, N = 296) = 12,94; $p < 0,05$; wartość V Cramera = 0,21; $p < 0,05$, świadczy o występowaniu związku między stopniem demoralizacji a deklaracjami żalu z powodu popełnionych przestępstw. Skazani o wysokim stopniu demoralizacji częściej deklarują żal w porównaniu z badanymi o niższym poziomie demoralizacji.

Powody odczuwanego żalu wskazała tylko część badanych — ogółem zanotowano 137 przypadków wskazań powodów odczuwanego żalu.

Tabela 15. Powody żalu wskazywane przez skazanych

Powody żalu	n	%
zmarnowany czas/życie	51	37,2
krzywda innych	24	17,5
uszczerbek w relacjach rodzinnych/partnerskich	8	5,8
wstyd	3	2,3
rozdzielenie z rodziną	24	17,5
wypowiedzi zawierające ocenę czynu	23	16,8
sprawienie zawodu bliskim	4	2,9
Ogółem	137	100,0

lu, nieliczni podawali dwie lub trzy przyczyny (wykres 4). Najczęstszym powodem odczuwanego żalu jest poczucie zmarnowanego czasu lub zmarnowanego życia — 37,2% wszystkich wskazań; krzywda innych oraz rozdzielenie z rodziną — po 17,5% wskazań; ocena postępowania jako nierozsądnego — 16,8% wskazań. Treść odpowiedzi wskazuje na doświadczanie poczucia winy, aczkolwiek autentyczne jest ono u osób lokujących źródło żalu w doświadczaniu krzywdy przez ofiary (17,5% wskazań), żal osób wskazujących inne przyczyny ma natomiast źródła podmiotowe, jest wynikiem koncentracji na sobie i swoich bliskich.

Dyskusja wyników i wnioski

Analiza zebranego materiału badawczego pozwala na stwierdzenie, że znaczna część skazanych odbywających karę pozbawienia wolności przeżywa poczucie winy. Świadczy o nim wyrażanie żalu z powodu wyrządzenia krzywdy innej osobie oraz świadomość istnienia ofiary popełnionych przestępstw. Znaczna część skazanych deklaruje przeproszenie ofiary, żałuje popełnienia czynu i deklaruje, że nie powtórzyłaby go ponownie. Deklaracje te są wyrazem wyrzutów sumienia (Łobocki 2002; Goffman 2010), które powstają na podłożu doświadczenia siebie jako agresora, krzywdziciela.

Można przyjąć, że deklarowane przez skazanych poczucie winy jest autentyczne, wobec anonimowości ankiet i ich przeprowadzenia przez osoby niewiązane ze służbą więzienną i wymiarem sprawiedliwości istnieje bowiem niskie prawdopodobieństwo pozorowania poczucia winy (po-

wierzchniowego poczucia winy), motywowanego dążeniem do osiągnięcia osobistych korzyści.

Uruchamianie strategii neutralizacji norm (kwestionowania ofiary) podczas oceny popełnionego przestępstwa dotyczy znacznej części badanych — prawie 1/4 skazanych przypisuje ofierze prowokację oraz 1/6 obarcza ofiarę winą z powodu nieumiejętności obrony.

Podłożem żalu z powodu popełnienia przestępstwa są niekorzystne ich następstwa dla skazanego, co wskazuje na koncentrację skazanych na własnym położeniu. Refleksja dotycząca wyrządzenia krzywdy ofierze pojawia się u nich rzadko.

Analiza zebranego materiału dała również podstawy do ustaleń w zakresie zależności między poziomem demoralizacji a poczuciem winy. Skazani o wysokim stopniu demoralizacji częściej deklarują świadomość istnienia ofiary oraz żal z powodu popełnionego czynu w porównaniu z badanymi zdemoralizowanymi w niższym stopniu. Można to wiązać ze świadomością wagi popełnionego czynu, przestępstwa popełnione przez skazanych o wysokim stopniu demoralizacji w większości wiązały się bowiem z zadaniem bólu innym osobom — pobicciem, zabójstwem, morderstwem. Skazani o wysokim stopniu demoralizacji również częściej przypisują ofierze prowokację, co z kolei jest wyrazem przekonań niezgodnych ze społecznym systemem aksjonormatywnym, świadczącym o niskim poziomie rozwoju moralnego (Łobocki 2002).

W zakresie zależności poczucia winy od wieku ustalono, że wiek nie wpływa na jego występowanie u skazanych.

Zarysowany obraz występowania poczucia winy u skazanych odbywających karę pozbawienia wolności oraz jego zależności od poziomu demoralizacji i wieku stanowią podstawę do formułowania zaleceń dla resocjalizacji penitencjarnej.

Bibliografia

- Aufhauser, Marcia Cavell (2000) *Wina i poczucie winy: władza i poczucie władzy*. [w:] Jacek Hołówka, red., *Filozofia moralności. Wina, kara, wybaczenie*. Warszawa: Aletheia, s. 155–167.
- Benson, Michael L. (1985) *Denying the Guilty Mind: Accounting for Involvement in a White-Collar Crime*. „Criminology” 23(4): 583–607.

- Bielecka-Prus, Joanna (2013) *Poczucie winy jako emocja społeczna: Analiza wybranych nurtów badawczych*. „Przegląd Socjologii Jakościowej” 9(2): 104–127.
- Eysenck, Hans J. (1992) *Definition and Measurement of Psychoticism*. „Personality and Individual Differences” 13(7): 757–785.
- Florczykiewicz, Janina (2014) *Badania nad poczuciem marginalności i winy osadzonych odbywających karę pozbawienia wolności*. Siedlce: UPH.
- Goffman, Erving (2010) *Piętno: Rozważania o zranionej tożsamości*. Gdańsk: GWP.
- Gordon, Maria (2001) *Poczucie winy i samoocena własnych zachowań u sprawców przestępstw o charakterze agresywnym*. [w:] Brunon Hołyst, Wiesław Ambrozik, Piotr Stepniak, red., *Więziennictwo: Nowe wyzwania*. Warszawa, Poznań, Kalisz: UAM, CZSW, COSSW, s. 692–700.
- Greer, Kimberly (2002) *Walking an Emotional Tightrope: Managing Emotions in a Women's Prison*. „Symbolic Interaction” 25(1): 117–139.
- Hochschild, Arlie R. (2009) *Zarządzanie emocjami. Komercjalizacja ludzkich uczuć*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jakubik, Andrzej (2003) *Zaburzenia osobowości*. Warszawa: WL PZWL.
- Kozaczuk, Franciszek (2005) *Świat wartości młodzieży z symptomami nieprzystosowania społecznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Lazarus, Richard S. (1991) *Emotion and Adaptation*. Oxford: Oxford University Press.
- Łobocki, Mieczysław (2002) *Wychowanie moralne w zarysie*. Kraków: Impuls.
- Matza, David, Gresham M. Sykes (1961) *Juvenile delinquency and Subterranean Values*. „American Sociological Review” 26(5): 712–719.
- Machel, Henryk (2003) *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Wydawnictwo Arche.
- Mariański, Janusz (1989) *Wprowadzenie do socjologii moralności*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Meyer Patric i in. (2002) *Criminogenic Beliefs and Assumptions Scale (CBAS)*. Fairfax: George Mason University.
- Neblett, William (2000) *Etyka winy*. [w:] Jacek Hołówka, red., *Filozofia moralności: Wina, kara, wybaczenie*. Warszawa: Aletheia, s. 67–80.
- Pospiszyl, Kazimierz (2000) *Psychopatia*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Pytko, Lesław (2001) *Pedagogika resocjalizacyjna: Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwo APS.
- Radochoński, Mieczysław (2000) *Osobowość antyspołeczna: Geneza, rozwój i obraz kliniczny*. Rzeszów: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Siemaszko, Andrzej (1993) *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Warszawa: PWN.

- Singer, Elly, Jeannette Doornenbal (2006) *Learning Morality in Peer Conflict: A study of schoolchildren's narratives about being betrayed by a friend*. „Childhood” 13(2): 225–245.
- Szałański, Jan (2007) *Kategorie klasyfikacyjne i zróżnicowanie osobowościowe skazanych, jako wyznaczniki celów i programów resocjalizacji penitencjarnej*. [w:] Bronisław Urban, Jan Stanik, red., *Resocjalizacja*, t. 1. Warszawa: PWN, s. 361–396.
- Szumska, Dorota (2000) *O emocjach bez emocji*. „Język a Kultura” 14: 199–208.
- Urban, Bronisław (2005) *Geneza i psychospołeczne mechanizmy marginalizacji współczesnej młodzieży polskiej*. [w:] Franciszek Kozaczuk, red., *Zagadnienia marginalizacji i patologizacji życia społecznego*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 15–23.
- Warling, Diane, Michele Peterson-Badali (2003) *The Verdict on Jury Trials for Juveniles: The Effects of Defendant's Age on Trial Outcomes*. „Behavioral Sciences and the Law” 21(1): 63–82.
- Tangney, June P., Jeff Stuewig, Debra J. Mashek (2007) *Moral Emotions and Moral Behavior*. „Annual Review of Psychology” 58: 345–372.
- Szymanowska, Aleksandra (2003) *Więzienie i co dalej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.